

tussen heiligenverering en de verspreiding van het leven van een bepaalde heilige. Met andere woorden: het is niet omdat in de vijftiende eeuw de *vita* van bijvoorbeeld Christina Mirabilis voorkomt in vele handschriften uit het Rijnland dat men ervan kan uitgaan dat er een bloeiende Christina-verering was in deze regio. Zoals Folkerts terecht aanstipt, worden heiligenlevens in de late middeleeuwen gewaardeerd om hun morele voorbeeldfunctie of hun *memoria*-functie. Hagiografie is niet meer het ‘cultuspropagandavehikel’ uit de vroege en volle middeleeuwen.

Als er een woordje van kritiek gegeven moet worden op dit proefschrift, is het dat de rode draad van het boek niet altijd gemakkelijk te volgen is omdat dikwijls zijpaden betreden worden. De klemtoon ligt – te oordelen naar de ondertitel van het boek – op Christina’s leven, maar daarnaast wordt ook de receptiegeschiedenis van vele andere twaalfde- en dertiende-eeuwse lekenheiligen uitgebreid besproken. Het is een medaille met een keerzijde: enerzijds fungeren de dossiers van de andere heiligen als mooi vergelijkingsmateriaal maar anderzijds verliest de lezer af en toe de weg in deze uitweidingen.

Positief is dan weer dat de auteur de virtuele muur sloopt die in de hagiologie nog steeds de volkstalige levensbeschrijvingen scheidt van de Latijnse *vitae*. In de late middeleeuwen evolueert men naar een evenredig aantal hagiografische teksten in de volkstalen en in het Latijn. Dit is onder meer te danken aan de emancipatie van de stedelijke bevolking en de groeiende alfabetisering, ook van vrouwen. Toch houdt in de hagiologie – de wetenschap van het bestuderen van hagiografische teksten – het traditionele onderscheid tussen volkstalige en Latijnse teksten hardnekkig stand. Folkerts maakt korte metten met deze artificiële dichotomie en beschouwt de volkstalige teksten als evenwaardige levensbeschrijvingen, eerder dan als loutere vertalingen van het Latijnse origineel. In bepaalde gevallen, zoals bij Lidwina van Schiedam, was het lange tijd zelfs niet duidelijk in welke richting het vertaalproces verliep: van Latijn naar

Middel Nederlands of net omgekeerd (zie: K. Goudriaan, ‘Het Leven van Liduina en de Moderne Devotie’, *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 6 (2003) 161-236)?

Grondig en analytisch. Dat zijn samengevat twee kernwoorden waarmee de methodiek van Folkerts kan worden samengevat. De handschriften die de *Vita Christinae* bevatten worden nauwgezet onder de loep genomen en geanalyseerd, met aandacht voor alle details, zowel codicologische als linguïstieke. Soms leidt dit tot uiteenzettingen die ietwat lang en moeilijk uitvallen voor een lezer die niet vertrouwd is met laatmiddeleeuwse hagiografie, zoals op de pagina’s 102-116. Maar precies dit oog voor detail wijst op de uitgebreide mogelijkheden die doorgedreven handschriftonderzoek kan opleveren. Laat het voor velen een aanmoediging zijn om de tot op de draad uitgeplozen tekstedities nu maar te laten voor wat ze zijn en weer de bibliotheken in te duiken op zoek naar de handgeschreven bronnen.

VALERIE VERMASSEN, HILLEGEM

Robbe, Joost Roger, *Der mittelniederländische Spiegel onser behoudnisse und seine lateinische Quelle. Text, Kontext und Funktion* (Dissertatie Münster 2009, *Niederlande-Studien* 48; Münster [etc.]: Waxmann, 2010, 468 blz., ISBN 978 3 8309 2345 9).

Het hier te bespreken boek is de handelseditie van het proefschrift van de Belgische germanist Joost Roger Robbe. De auteur is een kind van deze tijd van internationalisering. Hij studeerde in Leuven, gaf Nederlands aan de Deense universiteit in Aarhus en promoveerde op een Middel-Nederlandse tekst aan de universiteit van Münster. Onderwerp van dit boek is een uit de Noordelijke Nederlanden afkomstige Middel-Nederlandse versie van het *Speculum humanae salvationis*, waarvan hij een studie en editie presenteert. De in de

middeleeuwse literatuur veel voorkomende term *Speculum* of *Spiegel* is afkomstig van Augustinus en werd gebruikt voor uiteenlopende werken. Het kon gaan om werken die een encyclopedisch overzicht van bestaande kennis gaven, tot educatieve werken die met voorbeelden van gewenst en ongewenst gedrag een bepaald ideaal presenteerden. Het onderhavige religieuze *Speculum* diende tot ondersteuning van het geloofsonderwijs en was bedoeld voor een breed publiek. Van de tekst zijn een korte en lange versie bekend die in 408 handschriften zijn overgeleverd, 328 Latijnse en 80 volkstalige. De Noord-Nederlandse overlevering steekt daarbij bleekjes af. Van de 29 in de Lage Landen vervaardigde handschriften, voornamelijk vijftiende-eeuws, komen hooguit vier uit het gebied van het huidige Nederland. Slechts twee hiervan, de enige Middelnederlandse en een Latijnse geven indicaties over de herkomst, vermoedelijk Utrecht of omgeving.

Het *Speculum* is al vroeg in druk verschenen. In Nederland zijn vier incunabelen, twee met een Latijnse en twee met een Middelnederlandse versie, uit de late vijftiende eeuw bekend die tot de oudste hier gedrukte boeken worden gerekend. Deze spelen een belangrijke rol in het onderzoek naar de geschiedenis van de boekdrukkunst. Veel tekstgetuigen van het *Speculum* bevatten illustraties die door kunsthistorici zijn bestudeerd. De enige in handschrift (Haarlem, Stadsbibliotheek, Il 17, 1464) overgeleverde Middelnederlandse tekst, waar het hier om gaat, is nog niet eerder onderzocht.

Robbes boek is overvol en dit gaat ten koste van de evenwichtigheid. De tekst waar het hier om gaat komt bijvoorbeeld pas op pagina 150 aan de orde. De auteur begint met een voorbeeldig overzicht van de Latijnse traditie en een analyse van de structuur en inhoud van de tekst. Na uitvoerige weergave van de *status quaestionis* komen lokaliserende, datering en auteurschap aan de orde. Hij concludeert dat het *Speculum* tot het genre van de religieuze *specula* behoort en als didactische tekst voor een breed publiek was

bedoeld. De auteur moet een geleerde geestelijke zijn geweest, die de tekst tussen 1300 en 1320, waarschijnlijk in Italië, heeft geschreven. De meeste handschriften stammen uit een monastieke omgeving, maar uit de proloog van het *Speculum* blijkt dat de tekst voor leken was bedoeld.

Robbe onderbouwt dit wanneer hij ingaat op de populariteit van Latijnse en Franse versies aan het Bourgondische hof in de Zuidelijke Nederlanden en de daarmee verbonden geestelijkheid, adel en burgerij. Vooral hertog Philips de Goede (1419-1467) was zeer actief in de verbreiding van de tekst. Hij liet een Franse vertaling maken en verwierf daarnaast nog twee Franstalige handschriften. In dit kader bespreekt Robbe de handschriften van het *Speculum* in de Nederlanden, waaronder twee Gelders-Rijnse handschriften. Hij wijst bovendien op de grote mate van (politieke) functionaliteit van het hertogelijke boekenbezit, waarbij het *Speculum* of de *Miroir* uitstekend past. Hij betoogt dat de oorspronkelijk monastieke tekst via de adel de burgerij moet hebben bereikt.

Ook uit de Zuidelijke Nederlanden is slechts één Middelnederlands handschrift bekend dat een berijmde, maar onvolledige versie weergeeft. De hierin door de vertaler aangebrachte stilistische en inhoudelijke vereenvoudigingen duiden tevens op een beoogd publiek van leken. De Noord-Nederlandse vertaler heeft het Latijn getrouwelijk gevolgd, maar ook hij werkte voor een leek, namelijk Cayman Janszn. van Zierikzee, lekenbroeder en portier van het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht.

Robbe laat de Bourgondiërs opnieuw ten tonele verschijnen bij de behandeling van de Nederlandse incunabelen en de druk van Johan Veldener (Culemborg 1483). Deze bevatten de verkorte vorm van het *Speculum*. De Middelnederlandse versies gaan niet rechtstreeks terug op het Haarlemse handschrift. Robbe begint met een breedvoerig betoog over het ontstaan van de boekdrukkunst in de Nederlanden. De constructie van de zogenaamde Coster-

mythe, Laurens Jansz. Coster als uitvinder van de boekdrukkunst, en de ontkrachting hiervan worden uitputtend besproken. Hij besluit met de hypothese dat de Bourgondiërs de boekdrukkunst naar de Nederlanden hebben gebracht. De Utrechtse bisschop David van Bourgondië, bastaard van Philips de Goede, zou de opdrachtgever van de genoemde drukken (kunnen) zijn geweest.

Vanzelfsprekend ontbreekt een codicologische beschrijving van het Haarlemse handschrift en een taalkundige analyse van de *Spiegel* niet. Hierbij is ook een vergelijking met de editie van het Latijnse *Speculum*, die eveneens in het apparaat van zijn editie zichtbaar zijn gemaakt. Tot slot geeft hij een verantwoording van zijn werkwijze als editeur. Hoewel dit de ogenschijnlijk chronologische structuur van het onderhavige boek zou doorbreken, was de structuur van dit boek logischer geweest als deze paragrafen direct aan de editie voorafgingen.

Bij alle rijkdom van Robbes boek stelt het onderzoek naar de tekst die hier gezien de titel centraal staat teleur. De auteur vermeldt vanzelfsprekend de inhoud van het Haarlemse handschrift, een verzamelhandschrift dat behalve de *Spiegel* ook twee dodenboeken bevat, die elk uit verschillende, door hem niet nader gespecificeerde teksten bestaan. Bij een eerdere bespreking van twee verzamelhandschriften wijst de auteur op het belang van de handschriftelijke context voor begrip van de functie van een tekst. Bij zijn onderzoek naar de *Spiegel* in het Haarlemse handschrift blijft dit evenwel geheel buiten beschouwing. Is Robbe niet op de hoogte van het onderzoek naar verzamelhandschriften dat sinds het einde van de vorige eeuw zo'n grote vlucht heeft genomen? Hierin ligt de nadruk op de relatie tussen tekstdrager en tekst. De codicoloog J.P. Gumbert heeft voor de beschrijving van dit type handschriften richtlijnen opgesteld die inmiddels standaard worden toegepast. Dit is een gemiste kans, vooral met betrekking tot de in de titel genoemde *Kontext und Funktion*.

Houthuys, Astrid, *Middeleeuws kladwerk. De autograaf van de Brabantsche yeesten, boek VI (vijftiende eeuw)* (Dissertatie Katholieke Universiteit Brussel 2007, Schrift en schriftdraggers in de Nederlanden in de middeleeuwen 4; Hilversum: Verloren, 2009, cd-rom + 370 blz., ISBN 978 90 8704 063 5).

Na het verschijnen van de dissertatie van de historicus Robert Stein (*Politiek en historiografie. Het ontstaan van de Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Leuven 1994)) is de autograaf in de aandacht gekomen van boek VI van de *Brabantsche yeesten*, het eerste boek van de twee boeken die de vijftiende-eeuwse voortzetting uitmaken van de rijmkroniek van Jan van Boendale uit het midden van de veertiende eeuw. In de onderhavige studie, gebaseerd op haar in 2007 verdedigde dissertatie, heeft Astrid Houthuys op microniveau gekeken naar deze autograaf, het handschrift dat door de auteur zelf van deze voortzetting is gemaakt, waarbij ze een geslaagde poging ondernam om op grond van de veranderingen in het klad van de auteur te komen tot beter inzicht in de werkwijze van een vijftiende-eeuwse dichter-historiograaf.

Van groot belang is het hoofdstuk waarin over autografen in het algemeen wordt gesproken (51-92). Enerzijds, omdat er voor het eerst een poging is gedaan om een lijst te geven van alle uit de Lage Landen overgeleverde autografen (opgenomen als Bijlage I op de cd-rom), anderzijds omdat het begrip 'autograaf' indringend wordt behandeld. De lijst van autografen kan aanzetten tot nader onderzoek van de (Middelnederlandse en Latijnse) autografen uit de Lage Landen; de overwegingen over het begrip 'autograaf' zijn voor de mediëvistiek in het algemeen zeer nuttig. Mocht het ooit, zoals de auteur hoopt, tot een kritische uitgave van boek VI komen, dan zal meegewogen moeten worden dat we in het ene handschrift van de autograaf maar liefst vier auteursteksten kunnen onderscheiden (331). Dat studie van autografen nuttig is, is in deze studie zeker aangetoond.